

Com pensen els nens de Montblanc la família?

Neus Jàvega Bernad

Com pensen els nens de Montblanc la família?

Neus Jàvega Bernad

neus.javega@gmail.com

Av. Doctor Folch, 64. 43400 Montblanc

Resum: Aquest estudi pretén investigar des de l'àmbit antropològic com es defineix actualment la família des d'un punt de vista molt particular: el dels nens. Definir què és la família no és gens fàcil, ja que és un concepte dinàmic, flexible i canviant que depèn de la subjectivitat de la persona que la descriu. Aquest treball d'investigació pretén mostrar com els conceptes que utilitzen els nens per definir la seva família són fruit de la realitat social apreheua. Així doncs, podríem afirmar que la manera que tenen els nens de descriure el que entenen per *família* és igual o semblant al que fem servir les persones adultes.

Paraules clau: parentiu, família, antropologia, Montblanc.

*Als nens del Col·legi Les Muralles,
sense els quals aquest treball no hauria estat possible.*

Introducció

Comprenem què és la família a partir de la nostra; practiquem una interiorització de la nostra pròpia família que és evocada exteriorment en la definició que en tenim, hi afegim un contingut emocional a causa del fet que “todos vivimos «experimentalmente» diversos roles” (Lisón 1976: 37). Aquest procés de veure-hi, tal com diu Adelina Gimeno (1999), a través de la nostra pròpia finestra, porta a pensar que la nostra família és universal, inamovible i atemporal, la qual cosa dota aquesta visió d'un fort component etnocèntric que ens porta a interpretar les “noves” formes de composició familiar com a desviacions a aquesta estructura immortal. Malgrat aquesta interiorització, tal com veurem al llarg d'aquest treball, hi ha una sèrie de factors que són utilitzats, tant pels adults com pels nens, per definir el concepte de família, que a la vegada han estat emprats també des de l'àmbit acadèmic.

L'objectiu d'aquest treball és intentar definir com es concep la família avui en dia en una localitat petita, Montblanc, on les noves composicions familiars comencen a penetrar-hi. El món dels adults no és tan diferent del món dels nens, ja que aquests darrers expressen, lliures dels prejudicis de la persona adulta, allò que aprehenen de la realitat social que els envolta; per tant, hem considerat que el mitjà més neutre per assolir el nostre objectiu era a través dels nens. Es tracta, doncs, d'analitzar quins criteris fan servir per definir allò que ells consideren la família; caldrà posicionar-nos, doncs, en la seva lent per extrapolar-ne els factors que es repeteixen per definir allò que sembla tan difícil de dotar de significat: la família.

I aquesta és la meva família

Aquest treball es fonamenta en els dibuixos i els resums associats que varen realitzar els nens de cinquè i sisè de primària del Col·legi Públic Les Muralles de Montblanc. Tots van respondre a una sola pregunta: “Qui és la teva família?” El resultat fou una gran varietat de formes de definir i concebre què s’entén per família (70 dibuixos amb les explicacions corresponents); malgrat aquesta diversitat es poden observar un seguit de criteris que es van repetint que permeten crear agrupacions entorn a la forma de pensar la família, fet que ens permet constatar quins membres hi són inclosos i el perquè i ens deixa la porta oberta a penetrar en els factors socials, econòmics i polítics que han generat aquesta manera de veure la família.

La importància dels avis

Dels 70 dibuixos elaborats pels nens 12 han dibuixat els avis i 2 els anomenen només en la redacció. Dels 12 dibuixos on apareixen els avis en cap hi surten tots els quatre avis (materns i paterns); en 2 hi figuren tres avis i es distingeix si són per part de mare o de pare; en 7 s’han dibuixat una parella d’avis sense identificar si són paterns o materns i en 3 hi apareix només l’àvia, la qual és només identificada en 1 com a materna.

A diferència del francès on existeix una paraula per definir el rol exercit pels avis, ni en català ni en castellà no tenim aquest terme; per tant, per referir-me a aquest rol faré ús de la paraula francesa *grand-parentalité*.

El motiu pel qual els nens han associat a la família els avis és a causa del nou rol que exerceixen en la societat actual. Els avis, associats fins avui dia amb la imatge de la vellesa, han estat pel que fa als estudis acadèmics els grans ignorats. Als anys 60 als Estats Units es dona un interès indirecte vers aquests personatges per part de l’anàlisi dels mites i dels contes populars de la literatura oral i en l’àmbit de la gerontologia, on s’estudia la sociabilització de les persones grans a partir del vincle nét/avi. Als anys 80 del segle passat es desvetlla l’interès per part de la psicologia i la psiquiatria, també en terreny americà, que es concentren en investigar el rol social dels avis respecte als néts, el qual redueixen a una mera funció afectiva i conclouen que aquests vincles tenien efectes beneficiosos per a les dues generacions —teoria elaborada a partir d’experiments clínics com el dut a terme l’any 1985 pel psiquiatra Arthur Kornhaber, que va crear un campament d’estiu destinat a avis i néts. Aquests estudis, però, no deixen de ser meres al·lusions, ja que en cap moment s’estudia la figura dels avis com a personatge social, dotats de rols i de funcions en el si de la societat. No serà fins als anys 90 que la sociologia comença a fer-se ressò d’aquesta nova dimensió de la *grand-parentalité* a causa de “l’augmentation des divorces et par conséquent du nombre de familles monoparentales qui font appel aux grands-parents, ce qui contribué à projeter les grands-parents sur la scène sociale et, en même temps, à mettre en lumière leur rôle”

(Attias-Donfut & Ségalen 1998: 29); així doncs, és la realitat social reflectida en els canvis entorn a la família la que posa de manifest el paper dels avis, i desvetlla l'interès per part de les ciències socials. Pel que fa als estudis antropològics, la figura dels avis apareix —no de forma monogràfica, si més no s'hi fa al·lusió— en els estudis clàssics de l'antropologia del parentiu, sobretot en les investigacions entorn a les terminologies i els sistemes de filiació unilineal en les societats primitives.

Pel que fa als estudis entorn a la *grand-parentalité* per part de l'antropologia en les societats occidentals és un camp relativament novell i encara per explotar.

En aquest desinterès hi ha tingut a veure la història i els testimoniatges dels censos demogràfics històrics que han contribuït a ocultar la seva existència argumentant una esperança de vida curta que solia fer coincidir el naixement del primer nét amb la mort imminent dels avis; així doncs, "On a longtemps cru qu'en Europe, pendant de nombreux siècles, il n'y avait guère de grands-parents [...]. En réalité, cette absence ne signifie pas qu'ils n'existaient pas, mais plutôt qu'ils «ne comptaient pas»" (Attias-Donfut & Ségalen 1998: 27). No és que no sigui cert el que posaven en relleu els censos, però els avis existien, i la baixa esperança de vida venia marcada per una alta mortalitat infantil que donava com a resultat, en termes generals, una esperança de vida limitada. L'associació de la vellesa amb la decrepitud, amb la fragilitat de la salut, va ser recollida per la literatura, sobretot infantil, recordem, per exemple, la figura de l'àvia en el conte de la Caputxeta Vermella, i l'art, que contribueix d'aquesta manera a estereotipar la figura dels avis i consolida l'axioma avis-vellesa-mort. Si més no, és cert que s'ha donat una metamorfosi de la *grand-parentalité*, generada per factors socials, polítics i econòmics que han fet canviar la societat occidental a partir de la Segona Guerra Mundial. A l'Estat espanyol aquests canvis es produïrien més lentament a causa de la dictadura del general Franco, que instaurà un període de conservadurisme.

Durant el segle XIX, fruit de la Revolució Industrial i la implantació del sistema capitalista, a Anglaterra i França es va donar un doble procés: per una banda, va produir-se una dicotomització marcada entre el camp i la ciutat que quedava reflectida en la tipologia de família; en les zones rurals continuava predominant una estructura familiar de caràcter patriarcal, mentre que en les zones industrials la família s'atomitzava, cosa que s'interpretà des de l'àmbit acadèmic com una ruptura dels llaços de solidaritat i una reducció de les funcions que acomplia la família. Per altra banda, a finals del segle XIX les zones rurals entraven a formar part de l'economia de mercat, fet que propicià la mecanització de les explotacions agrícoles, de manera que la mà d'obra que aportava la família a través dels fills ja no era tan necessària. A Espanya els efectes de la revolució industrial es deixarien sentir tard i no seria fins a les acaballes del segle XIX que el país començaria a industrialitzar-se, de forma desigual, ja que foren el País Basc i Catalunya les zones on es desenvolupà aquesta indústria incipient entorn de la metal·lúrgia i el tèxtil respectivament. La mecanització de les zones rurals també arribà amb retard i ja ben entrat el segle XX. Tot aquest procés ens interessa per posar de manifest el rol dels avis durant el segle XIX: en la major part del territori català es practicava una economia de subsistència fonamentada en l'explotació familiar, que girava entorn

de la casa. Aquest sistema fou denominat per Georges Augustins *Système à maison* (1993), caracteritzat per un sistema d'herència indivís que “privilegiava” el fill primogènit tot nomenant-lo *hereu* del patrimoni familiar i exclouent els altres fills. La casa esdevenia la unitat bàsica de l'organització socioeconòmica a partir dels seus membres, que actuaven com a grup corporatiu. El tipus de família que donava sentit a aquest sistema fou definida el 1884 per Le Play com a família troncal o *souche*, que en termes generals —ja que en una casa hi podien viure persones no vinculades a la família per vincles de filiació— estava formada per la generació dels avis, la dels pares (l'hereu i la seva muller), i els fills d'aquests darrers. En aquest nucli, quin era el rol dels avis? L'esperança de vida era curta i eren pocs els qui arribaven a la vellesa tal com l'entenem actualment, ja que una persona de 40-50 anys ja era considerada com un vell, la vestimenta ajudava a crear aquesta imatge, i els anys dedicats al treball passaven factura; així doncs, solia donar-se que el naixement del primer nét semblava vaticinar la mort propera de la generació més gran, la dels avis, la seva mort significava el canvi de rols dels membres de la casa, era el moment en què es feia efectiu l'heretatge i els pares assumien el rol desenvolupat fins a aquest moment pels avis. Aquesta fórmula, és a dir, l'efectivitat de l'herència un cop morts els caps de casa, responia a l'obligatorietat per part de l'hereu de fer-se càrrec dels seus pares, les atencions als pares quedaven garantides, i en cas de la mort del *patriarca* (l'avi) la clàusula de l'usdefruit vetllava pels interessos de la *matriarca* (l'àvia). Els capítols matrimonials de l'hereu deixaven constància d'aquesta obligació, que li era atorgada des del moment del seu casament. La figura dels avis estava marcada pel respecte i per la seva autoritat que exercien, sempre que estiguessin mentalment capacitats, fins al final dels seus dies. La relació dels avis amb els seus néts no solia ser gaire afectiva, ja que els fills de l'hereu eren una garantia de successió i força de treball potencial destinada a l'explotació familiar; d'altra banda, normalment solien contemplar només els primers anys de vida dels seus néts.

Durant el segle XX es van donar quatre fets rellevants que marcaran el rol de la *grand-parentalité* actual; en primer lloc, l'allargament de l'esperança de vida gràcies a la millora de les condicions higièniques, laborals, d'habitatge i d'urbanisme, socials (protecció estatal de la família) i biomèdiques; en segon lloc, l'entrada al món laboral de la dona, fins a aquest moment reclosa en l'àmbit domèstic; en tercer lloc, la protecció dels menors, que va permetre un espai per a la seva educació i, en darrer terme, la imposició de la jubilació obligatòria. Tots aquests factors fan que a les portes del segle XXI puguem afirmar que “la grand-parentalité de l'an 2000 est véritablement neuve” (Attias-Donfut & Ségalen 1998: 32).

L'allargament de l'esperança de vida fa que l'etapa de la vellesa sigui més llarga que antigament i que es penetri en aquesta etapa en estat de bona salut. Així doncs, podem dividir la vellesa en dues etapes, en les quals els avis desenvolupen diferents rols en cadascuna; són, tal com ho denominà Louis Roussel “les deux temps de la grand-parentalité” (Attias-Donfut & Ségalen 1998: 19). Aquestes dues etapes són:

1) Una primera etapa que en paraules de Ségolène Royale podem anomenar *le printemps des grands-parents*, que equival al període de temps que va des de l'entrada a la jubilació fins als 75 anys, etapa que es correspon a l'infància dels néts. En paraules de Louis Roussel aquesta fase es caracteritza per: "El nuevo jubilado es todavía un adulto, se encuentra en una condición física mejor que la que tenían sus padres a esa edad [...]. Todos disponen de tiempo libre que pueden invertir a su voluntad" (Roussel 1995: 13). Els avis, doncs, entren a la vellesa gaudint de bona salut, i és en aquesta fase on es desenvolupa pròpiament el rol de la *grand-parentalité* actual.

2) Una segona etapa és la que correspon a la vellesa literalment parlant; els néts s'han fet grans i els avis comencen a sentir físicament i psicològicament els efectes de la vellesa.

Hi ha moltes maneres de viure la *grand-parentalité* que depenen de múltiples factors, com poden ser: la situació econòmica i social dels fills, el moment de l'anunci, la parella del fill/a, la proximitat residencial dels fills, si els avis viuen o no amb els seus fills i néts, etc. Aquests factors determinen el rol que exerceixen els avis sobre els seus néts. És difícil elaborar una tipologia sobre la *grand-parentalité* a causa precisament de la gran variabilitat de formes o maneres de viure i de ser avis. A grans trets, seguint la tipologia clàssica elaborada per Bernice Neugarten i Karol Weinstein el 1964, podem definir cinc tipus d'avis en funció del rol que exerceixen durant la primera etapa de la vellesa (Attias-Donfut & Ségalen 1998: 30).

1) *Avis formals*: aquells que manifesten un interès constant vers els seus néts, sense interferir en el rol que exerceixen els pares. Dels 14 resums elaborats pels nens on apareixen els avis tots 12 fan referència a aquesta tipologia, on hi influeixen diversos factors:

a) Proximitat residencial dels avis. "És la meva àvia. La considero de la família perquè sempre em ve a veure. El meu avi matern. El considero de família perquè sempre em ve a veure. La meva àvia materna. És de la família perquè em puja a veure sempre."

b) Residència comuna. "És la meva àvia, perquè sempre ha estat a casa i és la mare de la meva mare i la considero família."

c) Intensitat de la freqüència relacional avis/néts i, en conseqüència, l'afectivitat entre ambdues generacions. "La meva altra àvia, la mare del meu pare, m'hi porto molt bé, igual que amb el seu marit, el meu avi, cada divendres vaig a dinar a casa seva."

En aquest tipus de *grand-parentalité* els avis tenen accés directe sobre els seus néts i exerceixen la seva "autoritat".¹

2) *Avis distants*: aquells que mantenen contactes puntals amb els seus néts que es limiten a celebracions (Nadal, aniversaris, etc.). Dels 14 resums només 2 fan referència a aquest tipus de *grand-parentalité*. Els factors que hi intervenen

¹ Entenent *autoritat* ja no en el sentit del segle XIX, sinó un tipus d'autoritat compresa en sentit educatiu.

i que determinen aquest tipus de relació i de rol distant poden ser diversos, com per exemple que els avis resideixin en la mateixa localitat: “a les festes, anem tota la família a Tarragona a casa dels avis i els he dibuixat perquè me’ls estimo molt”; o que la relació dels pares determini per extensió la relació amb els néts com és el cas que apareix en un dels resum que mostra aquest tipus de *grand-parentalité*: “El meu pare està enfadat amb la mare de la meva mare (la meva àvia) (amb el meu avi no, perquè està mort) només la veig un cop a l’any com a molt, i un cop a la setmana parlo amb ella per telèfon.”

3) *Avis “reservoirs of family wisdom”*: aquells que transmeten valors i models de comportament als seus néts. En cap dels resums elaborats pels nens on s’especifica el rol dels seus avis apareix aquesta tipologia.

4) *Avis lúdics (“fun seeking”)*: aquesta tipus de *grand-parentalité* fa referència a aquells avis que mantenen un relació amb els seus néts que és percebuda com a font de diversió. Aquest tipus de *grand-parentalité*, tal com indica Martinne Ségalene i Claudine Attias-Donfut (1998: 31), no formaria actualment una categoria separada de la tipologia d’avis formals, ja que els avis que mantenen una relació constant amb els seus néts normalment dediquen el seu temps a satisfer-los deslligats de la càrrega que suposa la *parentalité*. Aquest tipus de relació informal la podem constatar en frases com la següent: “l’avi, perquè em deixa l’ordinador”.

5) *Avis que actuen com a “parents de substitution”*: són aquells avis que assumeixen un rol de pares a causa del divorci dels seus fills, en cas de la mort d’un dels pares del seu nét o en cas de la mort d’ambdós. Dels dibuixos i resums que fan referència al divorci n’hi ha 1 que esmenta el rol parapaternal de l’avi: “al meu avi, que m’ajuda molt, a fer els deures i m’explica coses”.

En la primera etapa que compon la vellesa, els avis agafen un rol actiu a causa del temps de què disposen i la bona salut de què encara gaudeixen, però pot donar-se que alguns avis encara no estiguin jubilats i que desenvolupin un doble paper: un rol actiu laboralment parlant i un rol actiu en termes de *grand-parentalité*, com és el cas que ens aporta un dels resums: “la meva àvia treballa de netejadora en una casa”. Aquest rol actiu es tradueix la major part de les vegades a l’ajuda que reben els fills per part dels seus pares a cuidar els néts a causa de les condicions laborals que la societat ha anat imposant: els preus elevats de l’habitatge, els alts índex de consum, etc. fan necessari que els pares hagin de treballar tots dos, de forma que els avis assumeixen aquest rol d’ajudar-los: portant-los i anant-los a buscar a l’escola, guardant-los fins que els pares acaben de treballar, etc.; en definitiva, esdevenen “avis guardians” (*family watch-dog*) que faciliten als seus fills el ritme de la vida, però aquesta gratitud desmesurada i aparentment gratuïta, respon, de forma inconscient, a una espècie de reciprocitat asimètrica, és a dir, totes les prestacions que els avis ofereixen als seus fills esperen ser retornades quan ells envelleixin.

Existeix una diferenciació sexual dels rols desenvolupats pels avis; les àvies desenvolupen una funció paramaternal; “Elle va quotidiennement les chercher a l’école, l’emmène déjeuner chez elle, lui fait faire la sieste puis l’accompagne au jardin et les garde jusqu’au soir [...] et sa mère vient le rechercher” (Attias-Donfut

& Ségalen 1998: 107); els avis, per contra desenvolupen un rol més lúdic i d'entreteniment respecte als néts; jugant amb ells, explicant contes o historietes que formen part de la seva vida... poden també desenvolupar una funció assistencial a les àvies, etc. Un dels resums mostra perfectament aquesta divisió sexual de rols: "l'àvia sempre em fa el menjar; l'avi perquè em deixa l'ordinador".

Que els avis esdevinguin els guardians dels seus néts garanteix als pares que es troben en bones mans, però els avis no guarden a tots els néts que tenen, es dóna un cert "favoritisme": usualment la filla compta amb els seus pares i sobretot amb la seva mare; per tant, la relació diària respecte als néts de la filla crea un vincle afectiu més gran que el que es manifesta vers els néts del fill. Evidentment, si preguntem a qualsevol avi/àvia per aquest qüestió preferencial ens respondrà que s'estimen els seus néts per igual, però realment, l'afecte recíproc que es desenvolupa durant el dia a dia mostra que els avis en aquest sentit són percebuts com a "pares segons" o "pares secundaris".

Durant la segona etapa de la vellesa aquesta es manifesta de forma explícita de forma física i psicològica. Els avis ja no tenen la capacitat per desenvolupar el rol que havien mantingut durant la primera etapa de la vellesa, els néts s'han fet grans, i els vincles relacionals s'affluixen. Si els néts en l'etapa anterior eren els nexes d'unió entre els avis i els pares, ara seran els pares els qui actuaran de nexes entre els avis i els seus néts.

Els néts preferiran els grups adolescents dels quals formen part abans que els avis, sembla com si els universos de què formen part ambdues generacions s'allunyessin, a diferència de l'etapa anterior on l'admiració als avis és, sens dubte, un element important; en canvi, durant aquesta segona etapa el món dels néts resulta incompreensible per als avis i a l'inversa. És el moment on es mostra més netament l'impass intrageneracional. Ja no són els avis els qui es desplacen a veure els seus néts, sinó que esperen que siguin ells els qui els vinguin a veure; la relació entre els avis i els néts queda reduïda a les celebracions, a les onomàstiques i aniversaris, a trucades de telèfon... Aquesta segona etapa de la vellesa no podem constatar-la en cap dels dibuixos ni dels resums perquè tots es remetent a la primera etapa.

L'allargament de la vida permet que molts nens puguin conèixer els seus besavis, cosa impensable al segle XIX. Els besavis desenvolupen un rol simbòlic, són l'"ancêtre vivant, historien de la famille, rôle model" (Attias-Donfut & Ségalen 1998: 148); són, doncs, el nexes viu amb els avantpassats, en ells es disposa la memòria familiar. A causa de l'edat avançada dels besavis no porten a terme cap rol actiu respecte als seus besnéts: "l'arrière-grand-mère [...] refuse d'assumer la responsabilité d'un bébé, ou bien n'a simplement pas la force physique nécessaire pour porter un enfant de 14 mois à la démarche incertaine ou encore pour courir après un petit de 2 ans" (Attias-Donfut & Ségalen 1998: 148).

Els avis s'han convertit en persones socials dotades d'uns rols que es caracteritzen diferents dels que exercien antigament. Una esperança de vida molt alta ha donat com a resultat una transformació de les etapes que componen el cicle

vital: la joventut i la vellesa es perllonguen mentre que l'edat adulta es redueix; així doncs, podem parlar de “joves vells” i de “vells joves”.

La residència

Els primers estudis antropològics en les societats primitives van associar una determinada forma de residència amb un tipus concret de filiació. Per a aquests antropòlegs el sistema de filiació determinava el tipus de residència. Aquesta teoria, però, no ha estat exempta de polèmica, i autors com Robin Fox han posat de relleu que més aviat són les condicions mediambientals les que determinen una forma particular de residència que porten a un sistema de filiació específic: “muchas veces se cree que en las sociedades patrilineales la norma de residencia patrilocal al casarse se deriva del principio de filiación; en realidad, lo inverso es probablemente lo cierto” (Fox 1972: 90). Fos primer l'ou o la gallina, va elaborar-se una primera classificació que comprenia la *residència patrilocal* (si la parella s'instal·lava a la casa del pare del marit) i *residència matrilocal* (si la parella anava a viure amb la mare de la muller). Aquesta primigènia classificació va rebre força crítiques als anys 40 del segle passat a causa de la seva simplificació, ja que evidentment no contemplava totes les possibilitats; així, van afegir-se nous tipus de residència: *neolocal*, *natolocal*, *ambilocal*... i matisos a la ja establerta, com per exemple que en comptes de patrilocalitat i matrilocaltat es denominés *virilocalitat* (residència a la localitat del marit) i *uxorilocalitat* (residència a la localitat de la muller). La preocupació per la residència responia a la qüestió de la composició dels grups domèstics. Es considerava que la unitat bàsica i mínima de tot grup de parents era la família formada per la unitat marital i els seus descendents, a partir de la qual es bastia tota l'estructura del parentiu; per tant, la família era un universal que es trobava present en totes les cultures del món. L'any 1949 Claude Lévi-Strauss va publicar *Les structures élémentaires de la parenté*, que posaven les bases entorn a la polèmica sobre la pretesa universalitat de la família. La família nuclear esdevenia una dels molts tipus de família possibles, la unitat conjugal no era un universal, no era l'àtom del parentiu, ja que allò universal era per Lévi-Strauss l'intercanvi de dones, la prohibició de l'incest, era el que generava la societat, els vincles de la filiació no eren suficients: “Il s'agissait de montrer qu'une structure de la parenté, si simple soit-elle, ne peut jamais être construite à partir de la famille biologique composée du père, de la mère et de leurs enfants, mais qu'elle implique toujours, donnée au départ, une relations d'alliance” (Lévi-Strauss 1981: 5).

Fins als anys 70 la història de la família a Europa s'havia explicat a partir d'un esquema força reduccionista i simplista. La història de la família es concebia com un *continuum* que anava de la família extensa de les societats primitives, carregada de funcions i fonamentada en les relacions de parentiu, a una família nuclear desproveïda de funcions i dels llaços de parentiu. La industrialització i el capitalisme haurien generat la família nuclear; la família hauria passat de l'àmbit públic al privat, del col·lectiu a l'individual. L'ús de les dicotomies per explicar

aquest evolució contínua fou una constant en els estudis entorn a la història de la família. Si en les societats primitives la família era el centre de les relacions personals i el parentiu era el principi que estructurava totes les altres relacions, en les societats occidentals altres institucions havien rellevat al parentiu en la seva funció: “El parentesco era una de las relaciones primarias básicas de la estructura social que iba perdiendo sus funciones a medida que era sustituida por otras instituciones” (Bestard 1998: 27). Segons Frédéric Le Play la residència neolocal que caracteritza la família nuclear hauria contribuït a aquest sistema inestable de família: “La residencia neolocal hacía que se perdiera el sentimiento de línea de descendencia que hace que los individuos se sientan identificados con la casa, un nombre y un patrimonio” (Bestard 1998: 80). I és que per Le Play el model de família troncal, que havia classificat en un punt intermedi entre la família extensa i la nuclear era presentat com “el «mejor», el más apto para luchar contra la desorganización social” (Ségalen 2004: 26). La teoria de Talcott Parsons reforçava la teoria de Le Play. Als anys 70 van realitzar-se nombrosos estudis des de l'àmbit de l'antropologia que es van centrar a contradir la teoria parsoniana, com els estudis de Tamara Hareven a una fàbrica tèxtil de Manchester, els de Larissa Lomnitz a una barriada de Mèxic, els d'Elisabeth Bott, etc.

La tipologia familiar s'ha estudiat a partir de la morfologia residencial. Les investigacions realitzades per l'anomenat *The Cambridge Group for the History of Population and Social Structure*, van posar de manifest l'heterogeneïtat estructural de la família nuclear. Els treballs més rellevants foren els elaborats per Peter Laslett, el qual “va analitzar les llistes nominatives de diverses parròquies rurals britàniques, tot dissenyant un sistema de classificació dels grups residencials observats en els censos de població [...], va concloure que, en el passat, el grup residencial anglès més freqüent es reduïa a la simple família nuclear amb una parella i els fills” (Roigé 1995: 111). El Cambridge Group, juntament amb els estudis de Jack Goddy, que va remuntar la família nuclear a l'edat mitjana, van començar a desvirtuar el mite de la família occidental associat al procés capitalista i industrial.

Durant molt de temps, tal com apunta Peter Laslett, va existir una confusió entre llar i família: “For the ancient English word “house” means both a physical structure and a line of people, related to each other” (1972: 28). En una llar (una casa) hi habita un grup domèstic, però aquest grup domèstic no té per què estar lligat per la filiació (consanguïnia o per afinitat). Així doncs, una llar es pot definir com el conjunt de persones que, tot i residir en el mateix habitatge, comparteixen despeses comunes ocasionades per l'ús de l'habitatge i/o despeses d'alimentació, etc.; és el que Peter Laslett va denominat *household*: “The word *household* particularly indicates the fact of shared location, kinship and activity” (1972: 28). Es poden distingir dos tipus de llars: les unipersonals, formades per una sola persona, i les multipersonals, formades per dues o més persones. Les diferències entre llar i família són fonamentalment dues: la llar pot ser unipersonal, mentre que la família ha de constar, almenys, de dos membres; els membres d'una llar multipersonal no han d'estar necessàriament emparentats; en canvi, els membres de la família, sí.

El terme *llar* substitueix el concepte tradicional de *família censal*. En particular la llar recull tant persones emparentades entre si com altres que no ho estan (persones del servei domèstic que pernocten en l'habitatge, hostes fixes...). Excepcionalment, en un habitatge hi pot haver més d'una llar. La tipologia elaborada per Laslett classifica les llars d'acord amb la identificació i quantificació dels nuclis familiars i de la presència o l'absència d'altres persones. Per nucli familiar s'entén una unitat jeràrquica intermèdia entre l'habitant i la família. Aquest terme, doncs, correspon a una concepció restringida de la família, limitada als vincles de parentiu més estrets. Peter Laslett va distingir 5 tipus de llars a partir dels diferents nuclis familiars: unipersonals, sense nucli, nuclears simples, extenses i múltiples.

TIPUS DE LLARS	Unipersonals	Vidu o vídua
		Sorter o sense estat marital conegut
	Sense nucli	Nuclis en què coresideixen membres que tenen entre si algun vincle de sang (per ex. dos germans) o algun altre tipus de vincle (per ex. dos amics o dos cunyats)
	Nuclears simples (<i>simple family households</i>)	<i>Conjugal family unit</i>
		Matrimonis o parelles sense fills
		Matrimonis o parelles amb fills o aparellats sense altres persones
		Mares amb fills no aparellats i sense altres persones
		Pares amb fills no aparellats i sense altres persones
	Extenses (<i>extended family households</i>)	<i>Conjugal family unit</i> amb altres persones
		Matrimonis o parelles sense fills i amb altres persones
		Matrimonis o parelles amb fills o aparellats amb altres persones
		Mares amb fills no aparellats i amb altres persones
		Pares amb fills no aparellats i amb altres persones
	Múltiples	Dos o més <i>conjugal family unit</i>

* En els nuclis familiars extensos Laslett es refereix a quan dins una mateixa llar hi conviu una família nuclear amb algun parent horitzontal o vertical, per exemple, una família nuclear amb fills i un avi, o una família nuclear sense fills i un germà. Els nuclis familiars múltiples es donen quan dins una mateixa llar hi conviu més d'una família nuclear amb combinacions dels nuclis familiars extensos, per exemple, quan conviuen diferents germans

casats en una mateixa llar. Ara bé, Laslett distingeix en aquesta classificació qui posseeix el “poder”, és a dir, qui actua com a patriarca; així, respecte a qui manté aquest estatus privilegiat en els nuclis familiars múltiples distingeix entre: *secondary unit (s) up*, quan conviuen per exemple els avis amb un dels fills casats i qui manté el “poder” és l’avi; *secondary unit (s) down*, quan conviuen per exemple els avis amb un dels fills casats però qui manté el “poder” és el fill; *units all on one level*, quan conviuen junts diversos germans casats i cap manté el “poder” per sobre dels altres, i *frèrèches*, quan conviuen junts diversos germans casats i un actua com a patriarca. Les combinacions dels nuclis familiars múltiples poden ser diverses i molt variades, ja que poden combinar-se tots els factors dels nuclis familiars simples i els extensos.

Pel que fa als dibuixos realitzats pels nens i amb l’ajuda dels resums que van realitzar es pot aplicar la classificació de Laslett. Ara bé, n’hi ha hagut que ha resultat impossible determinar-ne el tipus de llar. El resultat ha estat el següent:

Tipus de llar	Tipus de nucli familiar	Nombre
Nuclears simples	Matrimonis o parelles amb fills no aparellats sense altres persones	54
	Mares amb fills no aparellats sense altres persones.	4
	Pares amb fills no aparellats sense altres persones.	1
Extenses	Matrimonis o parelles amb fills no aparellats amb altres persones	3
Múltiples	Més d’una unitat conjugal familiar (avis+pares+fills)*	2
Sense determinar	—	6

* No es pot determinar quina relació de “poder” existeix entre les unitats conjugals familiars.

No en tots els resums s’expressa explícitament el vincle entre casa (llar) i família. De les 70 narracions de què disposem 11 fan referència a l’assimilació de la família amb els membres que conviuen junts sota un mateix sostre, un d’aquests exemples és el següent: “He fet aquests personatges «La meva família» perquè són la gent que viu a casa meva, i només a naltros perquè som família. Jo crec que només tinc que fer els que viuen a casa meva. He dibuixat a mon pare, ma mare, mon germà, ma germana i jo.”

La vinculació dels membres que conviuen en una mateixa casa amb la família determina un sentiment de pertinença al grup, són gent amb qui compartim

cada dia la nostra vida: “He dibuixat la meva família perquè es amb qui estic cada dia.” Això no vol dir que la família sigui per aquests nens només aquestes persones que conviuen amb ells —com posteriorment veurem—, només que la casa els identifica com a membres. Aquesta assimilació de la casa amb els seus integrants fou llargament estudiada per l'antropologia, i el territori català fou un dels terrenys més estudiats, a causa del fet que la família troncal —pròpia del sistema d'herència català— fou exaltada com el tipus ideal que faria superar la crisi generada per l'hipotètic sorgiment de la família nuclear a conseqüència de la industrialització. Quan l'objecte d'estudi de l'antropologia es va projectar cap a les societats occidentals les societats rurals van esdevenir el punt de mira dels antropòlegs; així, autors com Lemaire (Gévaudan), Bourdieu (Bearn), Augustins (Les Pyrénées i Bretagne), Xavier Roigé (el Priorat), Ferran Estrada (Pla d'Urgell)... es van concentrar en investigar com es constituïen les relacions de parentiu en aquestes societats rurals. A partir dels sistemes d'herència es va determinar que existien dues estratègies de reproducció social: *le système à maison* i *le système à parentèle*. És en el primer on podem constatar de forma més evident aquesta identificació entre la casa i els seus membres. El *système à maison* és una forma de perpetuar el patrimoni generació rere generació. Aquest patrimoni és la casa i tot el que aquesta representa a nivell simbòlic i material. Per tal que es pugui transmetre i perpetuar-se ha de continuar vigent la família troncal. Per tant, perpetuar el patrimoni significa perpetuar la família. Cal tenir en compte, però, que en les societats rurals del segle XIX la casa era una unitat a través de la qual s'estructurava tota la vida dels individus que hi quedaven assimilats; la casa era la unitat de producció, reproducció i organització econòmica, era la casa la que organitzava els matrimonis (aliança), la que determinava la posició social dels individus dins d'una comunitat, etc., però sobretot era el símbol identitari del grup domèstic, és a dir, la casa dotava els seus membres d'identitat, fet que podem observar a través dels noms de les cases: “Cette identification de l'entité familiale à l'entité résidentielle est particulièrement évidente dans les mécanismes de dénomination personnels. Chacun, [...], n'est connu que par son nom de maison et se transmet inchangé de génération quel que soit le lien de parenté ou parfois l'absence d'un tel lien entre les habitants successifs. [...] La véritable raison de l'importance du nom de maison c'est qu'il désigne l'entité sociale qui seule a un sens, celle qui résume l'idée même de groupe familial et qui, donc, est porteuse d'identité” (Augustins 1993: 126). Ara bé, tal com molt bé, expressa Augustins en aquesta cita, els membres de la casa no tenen per què estar tots vinculats per filiació sinó que hi podem trobar altres persones que estan unides a la casa per altres tipus de vincles: econòmics, d'amistat, etc. Per tant, cal tenir present que una cosa és el sentiment de pertinença i l'altre el vincle que genera la filiació: “Hi ha una diferència molt clara entre «ser de la casa» o ser «fill de la casa». La primera situació indica la pertinença a una casa, independentment del vincle a través del qual s'hi accedeix. La segona, posa en relleu un lligam de parentiu consanguini i no de pertinença: s'és fill dels membres de la casa, però ja no s'és membre del grup” (Estrada 1998: 213). Així doncs, en alguns dibuixos,

els nens han dibuixat membres (consanguinis o afins) que, si partim de la base que la residència la forma en termes generals una família nuclear, no conviuen de la mateixa manera que els pares o els germans amb ells, però que per la freqüència que aquestes persones resideixen esporàdicament a casa seva s'acaben assimilant a la casa. Alguns exemples en són: “La tieta. Perquè no viu amb naltros però passa molt de temps a casa”; “la cosina, l’he dibuixat perquè sempre està a casa meva. La tieta, l’he dibuixat perquè sempre està a casa amb la mare”.

Noves realitats familiars

Actualment, a diferència d’antigament, vivim l’emergència del que podem denominar “noves” realitats familiars. Tal com hem vist en la classificació elaborada a partir de la tipologia de Laslett ens apareix una d’aquestes noves formes que és la de la monoparentalitat. Per altra banda, en els dibuixos-narracions ens apareix una altra forma, que en la classificació anterior no l’hem pogut plasmar; es tracta de les denominades *famílies mosaic*, i que l’hem classificat com a nucli familiar simple tot fent servir el criteri que en el resum s’especifica que “viu” amb la mare. Per tant, hem considerat oportú obrir un subapartat especificant aquestes “noves” realitats familiars, ja que la família contemporània occidental ha canviat sobretot en les últimes dècades “ha experimentado una verdadera revolución: retroceso del matrimonio y aumento de las uniones libres, frágil conyugalidad, desarrollo de las familias monoparentales y recompuestas, nuevas familias homoparentales” (Comas d’Argemir 2007: 1).

La monoparentalitat

Els canvis socials, polítics, econòmics i culturals que es produeixen en la societat actual configuren noves formes de vida i de relació que afecten tant els individus com les polítiques socials orientades a “equilibrar” les desigualtats que generen. L’estructura i l’organització familiar, així com la forma d’afrontar els problemes de la vida diària, també estan influïts per aquests canvis. En aquests moments, tal com hem pogut percebre en la classificació anterior, la família nuclear amb fills continua sent la forma familiar més habitual; ara bé, comencen a aparèixer altres formes d’importància relativa que presenten implicacions rellevants per a les polítiques socials orientades a la família. La monoparentalitat no és un fet o un fenomen sociodemogràfic nou: al llarg de la història hi ha hagut vidus i vídues amb els seus fills petits, mares solteres, situacions transitòries de monoparentalitat que podien allargar-se durant anys, com és el cas dels emigrants amb fills. Aquest model de família denominada monoparental és la família formada per un sol cònjuge, que no viu en parella però pot viure o no amb altres persones, i amb fills a càrrec. Així doncs, les dues característiques principals de monoparentalitat són: el fet que només hi ha un sol progenitor i la càrrega o la dependència dels fills.

Cal, però, diferenciar diferents conceptes molt semblants que poden donar lloc a confusions:

- 1) Família monoparental (o nucli monoparental): nucli familiar bàsic format per un pare o una mare sense parella, amb algun fill menor de 18 anys.
- 2) Llar monoparental: llar formada exclusivament per un nucli monoparental sense altres persones. En aquest cas els problemes específics de la monoparentalitat es viuen amb especial intensitat; l'absència de persones o família que pugui compartir la càrrega posa de manifest les desavantatges d'aquest tipus de nucli.
- 3) Llar amb nucli monoparental: llar en la qual existeix almenys un nucli monoparental, juntament amb altres nuclis i/o persones.

Una altra manera de designar la monoparentalitat és la de “persones amb càrregues familiars no compartides”. El concepte de monoparentalitat és, doncs, un concepte ampli que inclou una gran varietat de situacions: mares/pares solters, separats/separades, vídus/vídues, així com altres situacions més o menys temporals de monoparentalitat. Les separades i divorciades amb fills constitueixen actualment la forma predominant de monoparentalitat. La llei del divorci a Espanya va ser aprovada el 7 de juliol de 1981, fou l'últim país europeu a adoptar-la. Fins aquell moment l'Església havia jugat un paper crucial en contra de la dissolució del matrimoni: “allò que Déu ha unit que no ho separi l'home”. D'altra banda, tal com apunta Martinne Ségalen, el divorci antigament era estrany a causa del fet que la dona fora del matrimoni no tenia possibilitats per garantir la seva subsistència: “El incremento de la incorporación al trabajo de las mujeres dentro de las clases medias en las que éstas estaban tradicionalmente “inactivas” [...] es un fenómeno masivo y reciente. Comporta una transformación importante de los roles conyugales y parentelas. La mujer adquiere una mayor autonomía, en todos los terrenos, sobre todo en el económico, que le permite una independencia relativa en caso de divorcio” (2004: 230). Fins als anys 80 del segle passat el divorci només era permès quan un dels dos cònjuges cometia una falta greu: adulteri, injúries greus, etc. Amb l'aprovació de la llei del divorci el matrimoni esdevenia *de facto* un contracte entre dues persones, “un contrato acordado delante de la sociedad civil” (Ségalen 2004: 127).

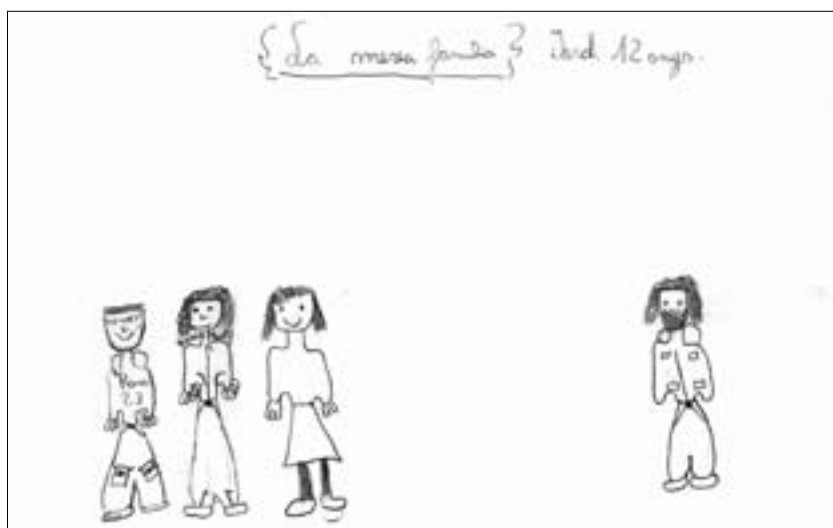
Els primers estudis realitzats des de l'àmbit antropològic a Anglaterra i a França durant la dècada dels anys 70 del segle passat, es va tendir a associar la monoparentalitat amb el divorci (*lone parent families*) a causa de: “la preocupació manifestada principalmente por estudios feministas, de que la ruptura de la unión podía contribuir a un riesgo de exclusión o de vulnerabilidad social cuando se seguían ciertas trayectorias familiares después de una separación o divorcio, especialmente en el caso de las mujeres” (Houle et al. 2006: 450).

La llei esdevé un factor a tenir en compte pel que fa a la monoparentalitat, és a dir, la custòdia dels fills, en termes generals, està a favor de la mare. Des de l'àmbit de la psicologia s'ha estudiat des del punt de vista dels nens el que suposa una ruptura dels pares, però l'antropologia, almenys a Espanya, tot just comença a estudiar en profunditat aquesta nova realitat familiar.

Dels dibuixos de què disposem, 2 constitueixen famílies monoparentals estrictament sense que intervinguin altres persones; dels 2 dibuixos 1 resulta especialment revelador de com concep el nen la situació de divorci, ja que situa el seu pare separat del grup residencial, i 1 fa referència a una llar amb nucli

Dibuixos de famílies exemple de monoparentalitat.

monoparental, tot i que en el dibuix apareix només la mare i els germans, veiem la descripció que en fa: “La meua família és despistada, però m’ajuda molt, el meu avi viu a casa i m’ajuda a fer els deures i m’explica coses. La meua mare m’ajuda a fer els deures, sobretot els treballs d’anglès, i la meua àvia ajuda la mare.”

Les famílies mosaic

De la mateixa manera que les famílies monoparentals, les investigacions acadèmiques entorn a les denominades famílies mosaic s’inicien als anys 70 del segle passat a Anglaterra i França. El divorci és un factor clau per entendre aquestes noves realitats familiars. Inicialment, aquest tipus de família, des de l'àmbit acadèmic, es va designar amb el terme de “famílies reconstruïdes” (*reconstituted family*) i a partir dels anys 80 se les va anomenar “famílies recomposades” (*blended family*). Quotidianament reben el nom de *famílies mosaic*. Evidentment, per tal que pugui donar-se aquest tipus de família hi ha d’haver un divorci o separació i almenys una nova unió de les parts separades. Una família mosaic es crea quan una parella amb fills es divorcia i un o els dos cònjuges reconstrueixen les seves vides tornant-se a casar o s’ajunten. Les noves unions poden tenir “nous” fills. L’entramat que genera aquestes noves unions amb les ja existents és molt complexa i ofereix una gran varietat de morfològica: “Las formas de organización familiar adoptadas tras el divorcio son muy variadas, y dependen de factores muy diversos en función del número de personas implicadas, de la existencia o no de nuevas parejas, del nacimiento de los nuevos hijos, etc.” (Roigé 2006: 474).

Generalment, la llei obliga en certa manera que els pares divorciats mantinguin una relació, que pot ser més bona o menys depenent de les situacions inherents al divorci, a favor dels fills: “El énfasis que se produce desde los años setenta en la necesidad de continuar la relación de paternidad y maternidad después del divorcio ha incidido en la construcción de una determinada forma de entender las relaciones familiares tras el divorcio” (Roigé 2006: 472). Efectivament, els pares deixen de viure junts sota el mateix sostre, però creen noves llars amb nous membres, de manera que es generen noves relacions i nous rols que culturalment no estan definits, i que estan avesats a entendre’s per aquesta “obligatorietat” de mantenir el rol patern i matern en pro dels nens: “Todo ella genera una visión del divorcio en la que se valora la continuidad de la relación de los hijos con ambos padres, independientemente de que éstos ya no estén juntos” (Roigé 2006: 472).

Es fa difícil, a partir dels censos, constatar aquest tipus de famílies, ja que usualment es comptabilitzen a partir de la seva residència. Existeixen tipologies creades a partir de la residència, però es fa difícil classificar-les a causa de la seva gran varietat. Tal com proposa Xavier Roigé, resulta més gratificant des del punt de vista de l’investigador posicionar-se des del punt de vista dels nens involucrats en aquest embolic de relacions i cohabitacions: “más que considerar el grupo familiar o el residencial como unidad de análisis, debemos partir del individuo, más

en concreto del hijo que asume identidades diversas respecto a sus dos grupos de filiación” (Roigé 2006: 475-476). El més important d'aquest tipus de famílies és, sens dubte, com es formen grups que entre si no reconeixen vincles de parentiu però entre els quals existeixen processos d'interrelació que generen nous rols i noves funcions.

Irenne Théry va definir dues lògiques de reorganització familiar després del divorci: la lògica de la substitució, que es donaria quan el pare biològic no manté cap relació amb el seu fill i el “pare” social absorbeix els rols que hauria d'acomplir el primer. Es trenca, doncs, l'aliança i la filiació, en aquests casos; i la lògica de perennitat, que es donaria quan es trenca l'aliança però el pare biològic continua mantenint el seu rol paternal amb el seu fill, de manera que la filiació persisteix. Entre aquestes dues lògiques existeixen multitud de variables possibles: per exemple, un pare que s'ha divorciat dues vegades i té fills de les dues primeres exdones

Dibuix exemple de família mosaic.

i ha refet la seva vida amb una tercera muller amb la qual també ha tingut fills, en aquest tipus de situacions, el pare manté diferents relacions amb cadascun dels fills que fluctuen entre els dos pols determinats per Théry.

El que resulta rellevant d'aquestes recomposicions familiars és que el rol i les formes de classificar els individus implicats no està determinat culturalment. Quin és el rol del padrastre/madrastra? Com han d'anomenar els fills les parelles dels seus pares? Evidentment, en aquest sentit, juga un paper crucial la relació afectiva que es manté entre les parelles "noves" i els fills anteriors de la parella "vella", un altre factor important és la residència, és a dir, que el fill resideixi esporàdicament amb el seu padrastre o madrastra, per exemple els caps de setmana o durant les vacances, o que hi convisqui a diari. El padrastre i la madrastra no tenen potestat jurídica sobre els fills anteriors de la seva parella, el vincle que es generen entre ells és purament social: "Le lien qui s'établit entre ces adultes et les enfants de leur conjoint est ainsi un lien d'une "parenté purement sociale" (Godelier 2004: 567). Aquest vincle s'entén moltes vegades a partir de la pseudoparentalitat, i en molts casos s'empren terminologies de parentiu per designar aquests "nous" membres. Sembla, però, que en aquest tipus de família està molt clar quin és el vincle biològic i quin és el vincle cultural, tot i que quan es dona la lògica de substitució els límits de cadascun d'aquests vincles poden diluir-se. Dels 70 dibuixos 2 fan referència a famílies mosaic. Observem la descripció que en fan: "Al mig del dibuix hi sóc jo i em dic Sandra. Al costat dret hi ha la meva mare, i es diu Magdalena. Al costat hi ha *el seu nòvio*, en Manel, i a l'altre costat el meu pare, l'Antoni." Com podem veure en aquesta narració es designa el *padrastre* amb un terme amical, i podem observar que la nena manté una relació amb el seu pare: "He fet aquests personatges perquè són la meua família: ma mare, el meu *padrastre*, la meua germana i jo." En aquesta segona descripció podem contemplar la lògica de substitució, el pare no apareix, ni en el resum ni el dibuix, de manera que el padrastre assumeix el rol de "pare social".

Les famílies monoparentals i les famílies mosaic són només dues de les noves realitats familiars com poden ser: famílies homosexuals amb fills, parelles que recorren a una mare de lloguer o les tècniques de reproducció assistida per a obtenir descendència... Tot això, tal com afirma Maurice Godelier posa de manifest que s'està produint una *metamorphoses de la parenté* (2004); si fins aquest moment el parentiu tenia un caràcter intersticial entre la natura i la cultura, ara, allò natural es culturalitza i allò cultural es naturalitza; per exemple, pel que fa a les famílies mosaic es tendeix a naturalitzar una composició familiar que és purament social que la natura, la biologia, no hauria pogut crear mai, però els rols i les funcions dels seus membres s'expressen i es determinen a partir del model tradicional de família on el factor biològic és inherent a la composició familiar pare-mare-fills. En definitiva, en les noves realitats familiars és on podem constatar millor el paper del parentiu com a "una forma cultural de construir relacions" (Bestard 1998: 22).

Els parents: qui són els membres de la família?

La teoria de la filiació és un dels temes clau de l'antropologia del parentiu. Els primers antropòlegs que van estudiar les denominades societats "primitives" van observar que l'estructura social d'aquestes societats s'expressava a través del parentiu. Radcliffe-Brown va ser el gran propulsor d'aquesta teoria. Les societats primitives creen grups a partir de la filiació: els llinatges i els clans. Cada individu en néixer és vinculat només a un grup a partir del vincle de descendència respecte a un avantpassat comú; aquesta pertinença al grup pot ser per via paterna o per via materna depenent de quina estratègia faci servir cada llinatge per reproduir-se socialment. Aquest sistema de filiació pel qual un individu només pot ser adscrit a un sol grup (patern o matern) va ser denominat: *sistema de filiació unilineal*. Cal que distingim entre filiació i descendència: la primera implica "la transmisión de la calidad de miembro de un grupo" (San Román et al. 1994: 33); és a dir, a partir de l'adscripció es determinen regles de comportament, deures i obligacions respecte a la posició social que ocupa un individu dins del seu grup o llinatge. La descendència implica "que un individuo puede establecer paso por paso un lazo de parentesco con cualquier otra persona de una gran variedad de antepasados" (San Román et al. 1994: 34). La filiació s'estén verticalment i la descendència horitzontalment.

El sistema de filiació propi de les societats occidentals és diferent al de les societats primitives. Nosaltres no estem agrupats, en termes generals, a partir de llinatges, no coneixem tots els nostres ascendents i descendents, ni tenim en compte el sexe transmissor a l'hora de pertànyer a un grup determinat, sinó que tendim a agrupar-nos entorn a un *ego*, una persona, entorn a la qual es generen cercles concèntrics que composen la nostra *parentela*: "Estos parientes están ordenados en estratos, siguiendo el «principio de la cebolla» [...] que implica una cierta distancia a medida que van alejándose del centro y una mayor dispersión en líneas de filiación [...] estas parentelas con límites imprecisos se subdividen en diferentes categorías discretas, estableciendo una clara división entre parientes «cercanos» y parientes «lejanos»" (Bestard 1998: 117-118). El sistema de filiació de les societats occidentals és denominat *cognatíci* perquè la parentela la formen parents tant de la part materna com paterna. Els vincles amb els nostres parents poden ser més o menys forts a causa de factors com la proximitat geogràfica, la intensitat de les relacions, etc. a partir d'aquests criteris definim els parents, tal com indica Joan Bestard, en la cita anterior com: "parents propers" i "parents llunyans". Aquesta proximitat-llunyania ve determinada per cada persona: un parent llunyà parlant en termes genealògics pot esdevenir proper en termes socials i a l'inversa. Les relacions que es mantenen; per tant, amb els membres que componen la parentela no són estàtics, sinó mòbils i dinàmics, fet que posa de manifest la flexibilitat d'aquests grups: els vincles poden activar-se, afliuixar-se o mantenir-se davant d'interessos, necessitats o motius diversos.

En alguns resums s'expressa la idea que els membres de la família són aquells que es troben més a prop de nosaltres, són els nostres parents "propers", amb els qui mantenim relacions més freqüents, amb els qui els vincles relacionals són més forts. Els nens són conscients d'aquesta dicotomia entre parents propers i parents llunyans, com per exemple: "He dibuixat la meua família, perquè és amb qui estic cada dia, a qui estimo més i qui em fa costat"; "L'he dibuixat així perquè és com penso la meua família (la principal: la de més endins, li dic la de l'interior)". Un altre exemple, mostra com els parents propers poden resultar llunyans: "La meua cosina té tres anys i només l'he vist un cop en ma vida, els seus pares, el germà de la meua mare, fa MOLTS anys que ni el veig ni hi parlo."

En totes les societats podem distingir tres tipus de parents: consanguinis, afins i ficticis.

1. *Parents consanguinis*

Per parents consanguinis entenem: "Son aquéllos cuyas posiciones se establecen a partir de la descendencia (padre, hermano, prima)" (González Echevarría et al. 2000: 12).

En quasi totes les famílies nuclears, que són les més habituals en la societat occidental, sol coincidir que aquest nucli familiar estigui format per membres consanguinis, és a dir, que comparteixen la mateixa sang; per tant, el parentiu biològic coincideix amb el parentiu social. La sang actua com un instrument simbòlic que legitima i garanteix davant els ulls de la societat que un fill és descendent del seu pare i de la seva mare; ara bé, tal com apunta Robin Fox, aquesta situació no és universal: "Sucede así porque sabemos —y antes de saberlo lo suponíamos— que ambos prades contribuyen a crear un niño" (1972: 31). La consanguinitat en moltes altres cultures no s'expressa a través de la sang, sinó que és la cultura la que determina si un parent és o no un consanguini: "la consanguinidad se refiere a una relación física, pero en el caso del parentesco tenemos que ocuparnos de una relación social [...], el parentesco es resultado del reconocimiento de una relación social entre padres e hijos, lo que no es lo mismo que la relación física, y puede o no coincidir con ella" (Radcliffe-Brown 1982: 14-15); per aquesta raó, els antropòlegs van distingir entre *genitor* i *genitrix*, és a dir pare i mare biològics, i *pater* i *mater*, pare i mare socials. En la nostra societat ambdós tipus solen coincidir, però en algunes societats primitives el pare biològic no té cap vincle amb el seu fill i és el germà de la seva mare el que actua com a *pater*.

Fou el codi civil romà qui va instaurar el vincle de la sang; a Roma només els *agnati*, els parents masculins vinculats per la sang, per la descendència, tenien dret a l'herència, davant de la pràctica adoptiva molt practicada pels patricis romans. Així doncs, la consanguinitat s'assimilava a la agnació, és a dir, ser de la mateixa sang significava ser del mateix pare, independentment de qui era la mare; per tant, només comptava una línia de filiació: la paterna. La sang s'assimilava al semen, que era la substància fecundadora. Aquesta idea va persistir durant l'edat mitjana: "La sangre que circula por el cuerpo es lo que proporciona la identidad,

pero únicamente la que circula por el cuerpo masculino es capaz de proporcionar el principio de generación a través del semen” (Bestard 1998: 198).

L'Església va agafar aquest principi de la sang com a legitimadora de la descendència per garantir la *unitas carnis*, que significava el matrimoni i per justificar les prohibicions matrimonials que es consideraven incestuoses a partir de la instauració del dret canònic elaborat al segle XII. Així doncs, la còpula sexual i la sang passaven a formar una parella indissoluble; la sang provinent de la unió sexual dels dos cònjuges atorgava identitat als fills com a descendents, cognació i consanguinitat quedaven juxtaposats.

La sang, doncs, esdevé un símbol d'identitat, de descendència, que vincula als pares amb els seus fills, i a la vegada els vincula amb els seus ascendents i descendents pel fet de compartir una mateixa sang. En algunes de les narracions elaborades pels nens s'especifica aquesta idea, com per exemple la següent: “1. És el meu pare, perquè està casat amb la meva mare i el considero família. 2. És la meva mare, perquè és la meva mare i de mare només n'hi ha una i la considero família. 3. Sóc jo, perquè sóc fill. 4. És la meva germana doncs perquè porta la meva sang i la considero família. 5. És la meva altra germana doncs perquè porta la meva sang i la considero família. 6. És la meva àvia, perquè doncs és la mare de la meva mare i també porta la meva sang.”

En tots els dibuixos hi apareixen els pares a excepció dels 2 que fan referència a la monoparentalitat estricta, on evidentment no apareix el pare, i 1 que posteriorment analitzarem per la seva peculiaritat. Els pares, doncs, són identificats com a membres de la família a través d'aquesta idea inconscient que és la unió reproductiva i la transmissió de la seva sang que ens situa com a descendents de la còpula i, per tant, ens posiciona com a membres de la família. Apareixen altres parents consanguinis com els avis i els tiets, però aquests darrers és impossible identificar si són afins o consanguinis a causa del fet que les narracions no ho especifiquen, a excepció 1 on el nen dibuixa el seu pare, la seva mare, ell i un tiet patern; “Primer ve el meu pare (Hans) i seu germà (Yorg). En segon ve la meva mare (Francisca) que es d'on vaig néixer, d'Alemanya. [...] el Yorg treballa a Alemanya.” Aquesta descripció, a part de mostrar el vincle de consanguinitat resulta molt il·lustrativa de com un parent que viu a quilòmetres de distància és situat dins la família com a parent proper. Pel que fa als cosins, apareixen en 9 il·lustracions, no apareixen tots els cosins, sinó aquells amb qui hi ha una relació afectiva i sentimental més profunda, amb els qui es comparteixen moments especials, aquells a qui s'idolatra, etc.

Així doncs, tal com afirma Robin Fox: “Si en nuestra naturaleza es fundamental confiar en lo familiar y temer a lo extraño, entonces quienes comparten nuestra sangre comparten algo de nosotros mismos, y así ocurre, por definición, con los más allegados” (1972: 16).

2. Parents afins i parents ficticis

Els parents afins són “los que se establecen por matrimonio; son los consanguíneos de nuestros cónyuges y los cónyuges de nuestros consanguíneos”

(González Echevarría et al. 2000: 12). Dels 70 dibuixos només en 1 podem distingir parents afins pròpiament: “He dibuixat la meva mare, el meu pare, la meva germana, el meu cunyat i a mi, perquè crec que és la meva família.” De les 9 il·lustracions on apareixen els tiets, com ja hem dit en l’apartat interior, no pot especificar-se quins són afins, és a dir, quins són els cònjuges dels nostres tiets consanguinis.

Per parents ficticis s’entén: “Parientes ficticios son todos aquéllos con quienes se reconoce que no existe ninguna relación básica biológica, sino que ocupan posiciones sociales en el sistema de parentesco «como» si existiera esa relación.” (González Echevarría et al. 2000: 12). No hi ha cap dibuix en què aparegui aquest tipus de parents, però m’agradaria incloure, en aquest tipus de parents, el rol que agafen els animals que són considerats família, i que agafen un rol determinat pseudoparental, tot i que a vegades els nens no tenen clar si hi han de figurar o no: “Jo, el meu pare, la meva mare i el gos que no consta perquè ha de sortir la família i el gos viu a casa i és família perquè l’estimo molt.” De tot el material d’anàlisi, podem distingir pel que fa als animals tres grups:

1. Apareixen en el dibuix però no en la redacció. D’aquests n’hi ha 2.
2. Apareixen en el dibuix i en la redacció. D’aquests n’hi ha 5.
3. No apareixen en el dibuix però sí en la redacció. D’aquests n’hi ha 2.

Els animals que apareixen són gossos, tortugues i ocells. Tots, sobretot els gossos, reben un rol familiar, són membres de la família amb els qui no es té cap vincle de parentiu, sinó afectiu.

La mort

La mort és una etapa de la vida que ens fa por i més quan pensem que les persones que ens envolten, que formen la nostra família no viuran per sempre. Aquesta preocupació entorn de la mort la podem veure reflectida en la redacció següent: “La família per mi significa molt. Si no tingués família ja no existiria, he fet la prova, vaig pensar que hi havia una guerra, tothom moria. Jo era l’única supervivent i veia els cossos de la meva família. Eren tots morts. Només pensar-ho començo a plorar.” Per altra banda, hi ha aquells que s’afecten a pensar que els membres de la seva família són eterns, i en certa manera, en el fons, tots pensem que viurem eternament perquè la mort sempre és llunyana, perquè mai la volem propera: “La família són gent que t’estimes que no vols que es morin mai. Mai no els oblidés.”

Pel que fa al dibuix següent, totalment diferent a tots els altres que hem recopilat, cal dir que és molt revelador, ja que normalment quan pensem en la família ens referim a aquells que estan vius o que hem conegut i s’han mort, que d’alguna manera formen part, encara, d’un present recent pel que fa als nens, com és el cas de la mort dels avis. Però el dibuix que podeu observar a continuació va més enllà, fa la sensació com si se’ns estigués representat un llinatge. La descripció que acompanya el dibuix no necessita cap explicació afegida: “Jo considero com

Dibuix exemple de memòria familiar.

a família: cosins, pares, germans, tiets, avis, besavis... i tota la família morta que ha format part de la meva família.” El nostre concepte de família actualment dista bastant d’aquesta narració, probablement a causa dels estereotips que giren entorn a la família nuclear.

Resulta significatiu, també, observar com en 9 dibuixos hi figuren els avis que ja no hi són però que continuen formant part de la família.

La mort pot ser una vivència traumàtica per als nens, però aquest treball no pretén endinsar-se en l'àmbit psicològic; el que ens interessa posar de relleu és simplement que la mort no acaba amb el sentiment que uneix els membres de la família, les frases tipus “mai l’oblidaré”, condensen aquest vincle sentimental que es projecta més enllà de la vida de les persones.

L’afectivitat

Actualment ens sembla impossible dissociar afecte de família; amb això no vull dir que els pares no estimessin els seus fills antigament, però les manifestacions de l’afecte eren diferents: “Desde que el mundo es mundo los padres han querido a sus hijos y éstos han respetado y amado a sus progenitores. Esto no significa que a lo largo de la historia el contenido de las relaciones entre padres e hijos haya sido siempre el mismo” (Flaquer 1998: 97). L’ideal de família burgès va posar en boga l’amor romàntic entre pares i fills; ara bé, Martinne Ségalen (2004:

157-159) posa de manifest com aquest idíl·lic afecte es traduïa a la pràctica en un respecte vers l'autoritat representada pels pares.

Tal com va manifestar Philippe Ariès serà el desenvolupament del “sentiment de la infància” el que permetrà prendre consciència d'una personalitat infantil que s'anirà gestant durant el segle XIX en el si de la família burgesa. En aquesta darrera el nombre de fills és més reduït i aquests són valorats, mentre que en les famílies preindustrials aquests “eran simples medios para conseguir otros fines, ya fueran la perpetuación del nombre, de la estirpe o del linaje, la necesidad de disponer de mano de obra barata para cultivar los campos o la importancia de asegurarse una vejez sin cuitas económicas” (Flaquer 1998: 100). Actualment els fills són una satisfacció, i es pot decidir sobre tenir-ne o no. Evidentment, van jugar un rol important quant al nombre de fills les polítiques contraceptives. El nombre de fills es va reduir a mesura que deixaven de tenir un valor econòmic com a força de treball potencial i passaven a ser considerats petits tresors, volguts i desitjats. Així doncs, tal com indica Flaquer: “Hasta hace poco el patrón predominante de pro-genie era la parejita. Tener un niño y una niña satisfacía las ansias de matrimonio. Algunos datos permiten apuntar que la tendencia podría estar cambiando hacia el modelo de hijo único” (Flaquer 1998: 105). A partir dels dibuixos realitzats pels nens el nombre de fills per parella és el següent:

Parella amb 1 fill	Parella amb 2 fills	Parella amb 3 fills o més
14	39	16

* Hi ha un dibuix en què no es pot determinar el nombre de fills.

Com podem observar, segueixen encara predominant les parelles amb dos fills.

La família esdevé el nucli principal de l'afecte i l'estima. És el microcosmos més íntim d'interacció de les persones: “Resulta normal que se espere de los miembros del sistema familiar una relación de proximidad, es decir, afectuosa, cálida, de apoyo y de cariño [...], el afecto es uno de los valores más apreciados que aporta el entorno familiar. Conlleva una amalgama de sentimientos positivos: cariño, ternura, amor, aprecio, confianza, lealtad, admiración, atracción, apoyo, empatía...” (Gimeno 1999: 68). Així doncs, podem constatar aquests valors sentimentals en moltes de les descripcions aportades pels nens. Aquest sentiment és dóna amb els membres que ells consideren la seva família i que, per tant, superen en alguns casos els vincles vers els pares: “Tete, perquè és el meu germà que estimo, jo, perquè sóc de la família, tete gran, me l'estimo molt...” En aquesta descripció podem observar el sentiment d'estima a través de la terminologia que fa servir per referir-se als seus germans.

Aquesta afectivitat dels membres repercuteix en la solidaritat entre ells; la família s'ajuda. Aquesta idea apareix plasmada en els dibuixos: “el pare perquè quan estic trist m'anima [...], germà que m'ajuda a fer els deures”.

Els pares

Una forma que han utilitzat els nens per descriure els pares és a través de la seva professió i la seva edat.

Pel que fa a les professions podem distingir dos factors rellevants:

1) En alguns dibuixos es considera una divisió sexual del treball de tall tradicional, és a dir, a la mare se li associa l'àmbit domèstic mentre que el pare adopta el rol productiu.

“En aquest dibuix i surt: el meu pare, la meua mare i jo. La meua mare treballa a casa, el meu pare a una fàbrica”; “la mare perquè hem fa el menjar”; “[...] al meu pare perquè es el qui porta diners a casa”.

2) En altres, podem percebre el rol actiu dels dos cònjuges tant de la mare com del pare.

“Al meu costat hi ha la meua mare és professora [...]. I per últim hi ha el meu pare que també és professor.”

De totes les descripcions on se'ns diu l'edat dels pares podem constatar que aquesta gira actualment entre els 40 i els 45 anys. Això vol dir que quan foren pares per primera vegada, ja que en els casos on se'ns diu l'edat dels pares també s'especifica la dels germans, tenien entre els 30 i els 35 anys.

Conclusions

Pensar la família no és fàcil; imaginem-nos que ens fan fer el dibuix i la narració a nosaltres, sabríem delimitar-la? Pel que fa als nens, a alguns els ha estat fàcil i han recorregut a les persones que estimen, a la gent que viu amb ells, etc.; a altres, però, els ha estat més difícil, com per exemple els qui no sabien si incloure els animals o no, els qui es justificaven dient “crec que són aquests”... En definitiva, el que he intentat al llarg d'aquest treball és veure com els nens conceben la família, i la realitat és que no la pensen de manera tan diferent a les persones adultes; ara bé, els nostres prejudicis fan que els dubtes i els interrogants sobre si “aquell és o no família” siguin molt més grans.

El concepte de família, doncs, és mòbil i dinàmic; tot està vinculat a la nostra manera de pensar-la en un moment determinat. I és que la família tal com nosaltres la percebem sempre està narrada des del punt de vista d'un ego; per tant, és la nostra percepció, subjectiva, interior projectada a l'exterior condicionada per factors diversos.

Bibliografia

ATTIAS-DONFUT, C.; SÉGALEN, M. (1998): *Grands-parents. La famille à travers les générations*. París, Odile Jacob.

- AUGUSTINS, G. (1993): "Du Système à maison au système à parentèle", dins COMAS D'ARGEMIR, D.: *La família als Pirineus. Aspectes jurídics, socials i culturals de la vida familiar: continuïtat i canvis*. Andorra, Govern d'Andorra. p. 124-136.
- BESTARD, J. (1998): *Parentesco y modernidad*. Barcelona, Paidós.
- COMAS D'ARGEMIR, D.: "La família hoy: individualidad y políticas públicas", dins *Final Conference of the Wellchi Network*. Barcelona (8-10 de febrer de 2007).
- ESTRADA, F. (1998): "La casa com a institució social", *Les cases pageses al Pla d'Urgell*. Lleida, Pagès, p. 199-250.
- FLAQUER, LL. (1998): *El destino de la familia*. Barcelona, Ariel.
- FOX, R. (1972): *Sistemas de parentesco y matrimonio*. Madrid, Alianza Universidad.
- GIMENO, A. (1999): *La familia: el desafío de la diversidad*. Barcelona, Ariel Psicología.
- GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, A.; SAN ROMÁN, T.; VALDÉS, R. (2000): *Tres escritos introductorios al estudio del parentesco y una bibliografía clásica general*. Barcelona, UAB.
- LASLETT, P. (1972): "Definition, methods and scheme of analysis", dins LASLETT, P.; WALL, P. (eds.): *Household and family in past time*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 23-44.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1973): "Réflexions sur l'atome de parenté", *L'Homme*, 13 (3-4), p. 5-30.
- LISÓN, C. (1976): "Estructura antropológica de la familia en España", dins CARBALLO, J.: *La familia, el diálogo recuperable*. Madrid, Karpós.
- RADCLIFFE-BROWN, A. (1982): "Introducción", *Sistemas africanos de parentesco y matrimonio*. Barcelona, Anagrama, p. 11-55.
- ROIGÉ, X. (coord.) (2006): "Las familias mosaico. Recomposición tras el divorcio", *Familias de ayer, familias de hoy*. Barcelona, Icaria, p. 471-501.
- HOULE, R.; SOLSONA, M.; TREVIÑO, R.: "Divorcio y trayectorias familiares posruptura", *Familias de ayer, familias de hoy*. Barcelona, Icaria, p. 437-470.
- ROUSSEL, L. (1995): "El futuro de la familia", dins AA.VV.: *El capital humano europeo en el umbral del siglo XXI*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- SÉGALEN, M. (2004): *Antropología histórica de la familia*. Madrid, Taurus.
- SAN ROMÁN, T.; GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, A. (1994): *Las relaciones de parentesco*. Barcelona, UAB.

Dades de l'estudi

Rebuda: desembre 2008

Supervisió: Dra. Montserrat Soronellas (URV)

Acceptació: febrer 2009